

Barns rettigheter og ansvar - ute i hjemmet

Som Norges og dermed verdens første barneombud har artikkelforfatteren et sterkt engasjement for barns rettigheter. Som Åse Gruda Skards datter opplevde hun hvordan «Mor Åse» praktiserte budskapet om barns rettigheter og ansvar i sin egen familie.

TEKST

Målfrid Grude Flekkøy

PUBLISERT 1. desember 2005

Interessen for og forståelsen av barns rettigheter og ansvar har lange røtter. Det har tatt mange hundre år fra de første rettighetene kom på trykk, og til rettigheter og ansvar nå blir sett på som to sider av samme sak. Barn anses som rettighetsberettigete som barn og ikke bare som vordende voksne.

Lov og rett

I norsk lov blir barn nevnt i Gulatingsloven og Magnus Lagabøters Rettergangsbot på 1200-tallet. «Uekte» barn skulle forsørges, av moren til treårsalder, av faren til barnet var syv år, dersom farskapet var kjent og anerkjent. Dette var imidlertid ikke en rett barnet hadde, men en foreldreplikt, uten sanksjoner. Annerledes var det med Vergemålsloven av 1630, der det for første gang ble slått fast at offentligheten kunne overta ansvaret for barn hvis ikke foreldrene sørget for at barnet kom i skole eller nyttig virksomhet. Oppdragelsesanstalter ble opprettet, men sannsynligvis vel så mye for å skåne samfunnet for kriminelle løsgjengerbarn, som også kunne bli udugelige voksne, som for å gi barna omsorg.

Folkeskoleloven av 1739 var direkte myntet på barna – eller var også den mer av hensyn til kirke og samfunn? Barna måtte lære å lese for å kunne katekismen, og slik kunne skolen bistå kirken med å utvikle moralske borgere. De gikk på skole to til tre dager per uke, men ikke i onnene eller dersom de var i tjeneste.

Den første barnevernsloven i verden ble vedtatt av Stortinget i 1896. For første gang ble det slått fast at Staten hadde en overordnet ansvar for alle vanskjøttete barn. Barnehjem og skolehjem skulle få barna vekk fra tvilsomt stell og dårlig påvirkning og gi dem den oppdragelsen de trengte. Straff var et vanlig middel, for kontroll var det viktigste målet. Kanskje hadde noen barn nytte av dette – mens samfunnet ble skånet når disse barna ble isolerte fra samfunnet, ofte under elendige materielle forhold.

I det 20. århundre ble gamle lover som hadde med barn å gjøre, revidert og nye lover kom til. Lov om barn og foreldre og lov om barneombud hadde tilknytning til FNs internasjonale barneår i 1979. (Barneombud ble foreslått for alvor i 1979 og opprettet i 1981.) Disse lovene speilet en internasjonal utvikling, fra Genève-deklarasjonen om barns rettigheter i 1924, via FNs generelle menneskerettighetskonvensjoner til en aksept for at barn trengte sin egen konvensjon, med egne rettigheter. Denne ble vedtatt i 1989, og ratifisert i Norge i 1991, og er nå den mest signerte konvensjon i verden, bare USA og Somalia har ikke sluttet seg til den.

Et fellestrekk for internasjonale konvensjoner og nasjonale lover vedtatt langt inn i det 20. århundre var at barna ble definert som lovens objekter, som passive mottakere av det samfunnet ville gi dem. Nyere lovgivning gjør barna til subjekter, til aktive deltakere i samfunnet rundt dem fra den dagen er blir født, fordi loven ikke lenger bare beskriver hva som skal gjøres med eller for barn, men gir dem selvstendige rettigheter.

Årsaker til endring

Første verdenskrig førte til en interesse for hvorfor soldater med dårlige oppvekstforhold fungerte dårligere enn soldater som hadde hatt en bedre oppvekst. Mellom de to verdenskrigene begynte påvirkningen fra forskere som Watson, Freud og Gesell. Fremveksten av nazismen førte til fornyet bekymring om hvordan politiske systemer kunne føre til diskriminering og underdanighet i forhold til sterke ledere. Etter annen verdenskrig ble det for alvor fart i et internasjonalt engasjement for menneskerettigheter generelt. Til å begynne med var ikke spørsmålet om spesielle rettigheter for barn i fokus. Det ble hevdet at barna ble dekket av de generelle konvensjonene, som ikke ekskluderte barn. Dessuten var barn umodne og manglet kompetanse til å benytte seg av rettigheter. De kunne ikke ha meninger som var verdt å høre på og veie alternativer og ta de riktige valgene – som om voksne alltid gjør det!

En samfunnsutvikling i 1930-årene med bedring av familieøkonomien førte til kortere arbeidstid for foreldre og større muligheter for at en av foreldrene kunne bli hjemme og ta seg av barna. Samtidig ble det en sterk reduksjon av barnearbeid både innen familien og i arbeidslivet, med større vektlegging av skole og utdanning.

Den sterkeste drivkraften til endring kom fra leger og psykologer i 1920–30-årene. Ut fra faglig bakgrunn og interesser ble oppmerksomheten rettet mot fysisk og psykisk utvikling, med kartlegging av fysisk, emosjonell og kognitiv modning og utvikling. Teoriene kunne se ut til å sprike, men nettopp det at de gjorde det, førte til en mer intens debatt, så vel som til forvirring hos mange foreldre. Det vesentlige var imidlertid en kjennskap til at det måtte tas hensyn til barns utviklingstrinn, at krav og forventinger må tilpasses dette.

Åse Gruda Skards rolle i arbeidet for barns rettigheter

Åse Grude Koht møtte utviklingspsykologien i Boston i 1931. I nærkontakt med Judge Baker-klinikken, Gesell, Frances Ilg og Henry A. Murray møtte hun personlig de ulike strømningene i forskningen om barns utvikling. Åse så og forsto hvor forvirrende de

ulike teoriene – kanskje særlig Freuds – kunne være for vanlige foreldre, som også kunne bli usikre og få mye skyldfølelse. Da hun kom til Norge igjen, begynte hun det som skulle bli en stor del av hennes videre yrkesliv, foreldreopplysning. Det begynte med studiekretser for arbeiderkvinner før krigen. Etter krigen ble det tallrike foredrag, radioprogrammer og en ukentlig spalte i «Arbeiderbladet» gjennom mange år. Artikler og bøker og ikke minst Sosialdepartementets småskriftserie, som hun dels redigerte og dels skrev («Hva kan vi vente av barn på ulike alderstrinn». «Disiplin i heimen»), kom på rad og rekke. Småskriftene ble i noen år delt ut på helsestasjonene. Hvor mange lesere og lyttere hun hadde, vet ingen. Senere ble det også mange seere, ikke minst med «Mattis»-serien på NRK TV i 1974. (Hvorfor NRK ikke har villet følge opp dette, er det bare NRK som vet.) Det var i disse årene hun fikk tilnavnet «Hele Norges Mor Åse», og det var på dette grunnlaget hun fikk NAVFs Populariseringspris, som den første.

«Barns rett til å si sin mening og delta i beslutninger som angår dem er kanskje den av barnerettighetene det er vanskeligst å få allmenn aksept for»

Mor Åses engasjement var ikke bare basert på egen kunnskap og forsøk på å lage forståelige synteser. Hun var praktisk og sterkt samfunnsorientert. Hun trodde at foreldre med kunnskap om barn ville bli mindre usikre og belastet av skyldfølelse. Dessuten forsto hun at foreldre (fra midten av 1930-årene) trengte råd og støtte som de ikke kunne finne i familien på samme måte som generasjonene før hadde fått. Ved århundreskiftet hadde gjennomsnittsbarnet 14 tanter og onkler (28 hvis ektefellene ble regnet med), og godt over 100 kusiner og fettere, i tillegg til besteforeldre, ofte i nærmiljøet. Fra 1930-årene og fremover sank antallet barn videre i familiene, som heller ikke bodde så tett sammen. Når barnetallet gikk ned fra 8–10 til 4–5, og videre til dagens nivå på under to, blir det færre barn å få erfaring med. Dette gjelder både for barn og voksne. Med økende urbanisering og nyere maskiner hjemme fikk barna langt færre arbeidsoppgaver. Mor Åse forsto at dette hadde betydning.

Barn har sannsynligvis alltid fått ansvar, langt mer enn de har i dag. I «de gode gamle dager» hadde selv førskolebarn oppgaver og plikter hjemme. I det vi nå kaller skolealder, var barna helt nødvendige i gårdsarbeid og husstell. De passet mindre søsken, opp til mange timer i døgnet dersom både mor og far var i arbeid utenfor hjemmet. Noen gutter var hjemmefra i måneder som gjetergutter eller lærlinger. Fattigjenter ble sendt i tjeneste til bedrestilte familier, der husfruens ansvar var å lære dem manerer, for eksempel å pusse nesene i et lommeørkle, mens jentene kunne ha hovedansvaret for husets barn «ti husfruen hadde så mange andre, viktigere saker å ta seg av».

Slike forhold vil mange i dag med rette kalle barnemishandling. Barn slipper å ha det slik nå. Men de har også mistet en verdi, for gjennom deltagelse i arbeidet fikk fortidens barn oppleve seg som nyttige og nødvendige for at familien skulle kunne bestå. Å få og kunne ta ansvar gir økt kompetanse og – dersom det ikke ble *for* hardt – god selvtillit og selvfølelse.

Mor Åses holdninger til barn hadde mye til felles med grunnprinsippene i FNs Barnekonvensjon. Hun arbeidet for konvensjonen, blant annet i det forberedende arbeidet for å opprette et barneombud i Norge. I hele hennes arbeid for barn var prinsippene de samme: Barns kompetanse på ulike alderstrinn må speile respekten for barnets egenart, integritet, egenverdi og verdighet. Barn er på vei til å bli voksne, men en fem-åring har krav på respekt som femåring. Barn trenger å få tilfredsstilt grunnleggende behov, men ikke nødvendigvis alle sine ønsker. Barn må få opplæring, støtte og disiplin, gitt på en slik måte at kunnskap og ferdigheter øker, og disiplin utenfra integreres til selvdisciplin. Et viktig prinsipp var at barn måtte ha klare og forutsigbare regler, og at reaksjonene på «gale ting» måtte ha en logisk sammenheng med det som skjedde. Mor Åse var en av de første som hevdet at ris ikke bare var et overgrep fra en voksen uten respekt for barn. Å straffe ved å slå hadde aldri, sa hun, noen logisk sammenheng med det barnet hadde gjort. Barnet lærer verken sammenhengen mellom årsak og virkning, eller mulighetene for å gjøre opp for seg eller gjøre det godt igjen på annen måte. Fordi alle barn er forskjellige, alle familier er unike og samfunnets krav endres over tid, er dette kompliserte saker for foreldre å lære. De kan gis råd og støtte, men ikke lettvinne oppskrifter eller standardiserte løsninger.

Mor Åse trodde på det hun sto for, og hun trodde på å praktisere det budskapet hun formidlet til andre. Mange vil si at dette var modig. Her er tre eksempler fra min egen oppvekst:

Familieråd

Foreldre og barn ble samlet til et møte som ofte hadde en dagsorden. Det kunne dreie seg om arbeidsfordeling, lommepenger eller hvordan løse et felles problem, for eksempel fordeling av soverom. Foreldrene var som regel ordstyrere, men det kunne være et av barna. Alle skulle si sin mening uavhengig av alder og prinsipielt fatte en felles beslutning, en praktisk øvelse i demokratisk møteform og ytringsfrihet.

Barns rett til å si sin mening og delta i beslutningsprosessene som angår dem er kanskje den av barnerettighetene det er vanskeligst å få allmenn aksept for. For noen er tanken rett og slett oppsiktsvekkende. For andre er skepsisen knyttet til en vanlig misforståelse, nemlig at å gi barn rett til å uttale seg og dermed muligheten til å påvirke beslutningen innebærer at barnet har rett til å bestemme. Dette er galt, og det ville være et overgrep overfor barna dersom dette skulle gjelde i alle forhold. Hva barn skal bestemme må avpasses etter modenhet og evner – noe som kommer til uttrykk i de norske lovene om barn og foreldre. Samtidig er det lett å undervurdere barns evne til å delta i beslutningsprosessen slik at de ikke får den erfaring de trenger for gradvis å kunne bestemme selv og sammen med andre.

Arbeidsfordeling

Fra åtte- til tiårsalder fikk barna ansvar for deler av husarbeidet, tilpasset alder og (til dels) lyst. Det kunne være å lage frokost eller middag (til besteforeldre, foreldre og barn, til og med en hushjelp), gjøre oppvask og handle mat. Det kunne være forskjell på hverdager og helger, og jobbene kunne fordeles til enkelte barn eller to og to sammen. Et fellestrekk var at det ikke var noen andre som overtok dersom jobben ikke ble gjort, om det da ikke var avtalt av ansvarhavende barn i forveien. Hvis en ikke hadde laget middag til rett tid, ble det middag senere, med den misnøyen dette førte til. Etter hvert overtok barna det aller meste, inkludert syltesjauen (stor hage, ingen fryser) og julebaksten (opp til 19 sorter fordi det gikk sport i å se hvem som laget flest). Slik prøvde mor og far å lære barna ikke bare å ta ansvar, men å føle konsekvensene *for hele familien* hvis de sviktet. Fordi det ikke hadde konsekvenser for familien, unntatt kanskje den en delte rom med, og derfor ikke bidro til å en følelse av å være nyttig og nødvendig i fellesskapet, var aldri rydding av rommet en slik jobb.

I våre dager vil foreldre gjerne at barn skal ha ansvarsfølelse og kunne påta seg ansvar. Kreativitet er ofte mer påkrevet nå enn før. Med tidsklemma er det kanskje ikke mange som overlater hele middagsstellet til barna. Men ser vi på hva barn faktisk kan, er det mange i 8–10-årsalder som kan klare det, noe de iblant demonstrerer når de er hjemme alene. Selv en femåring kan for eksempel skrubbe poteter, kanskje som en forberedelse til middagen dagen etter. Fra tolvårsalder skaffer barn seg jobber selv, ofte utenfor familien; de måker snø, klipper gress, lufter hunder eller passer småbarn. Forskjellen mellom å gjøre slikt hjemme og ute er ofte at naboen betaler.

Forholdet til penger

Lommepenger ble en ukentlig sak fra femårsalder av. Pengene kunne spares eller brukes fritt. Beløpet ble oppjustert etter alder, men også etter hvert som ansvar for egne innkjøp økte. Det begynte med presanger som skulle gis bort, så fritidsaktiviteter (stort sett kino), reisepenger (til byen), så innkjøp av sokker, strømper og undertøy. I 16-årsalder hadde ungdommen ansvar de fleste utgiftene og til slutt også for alle kleskjøp, som månedspenger basert på gjennomsnittsutgiftene over de siste par årene. Ekstra penger kunne tjenes ved større jobber som ikke gikk inn i dagliglivet, for eksempel vinduspuss eller luking. Koblingen mellom inntekter og utgifter, sparing og forpliktelser ble gradvis klar.

Barns rettigheter og ansvar - en utfordring til psykologer

Mor Åse døde før FNs barnekonvensjon ble vedtatt. Hun ble likevel en lærer og et forbilde for foreldre og andre som skal sette konvensjonen ut i livet. Dette gjelder ikke minst psykologer. Foreldreveiledning er viktig for alle som arbeider med barn. Men tar vi som yrkesgruppe konvensjonen alvorlig nok? Gir vi for eksempel barn som skal til undersøkelse eller behandling, god nok informasjon og mulighet til å si sin mening om, men kanskje ikke bestemme, hva som skal skje? Legger vi vekt på barnets evaluering av en terapiprosess?



Med tvillingene Åsmund og Halvdan på fanget, og tvillingene Målfrid og Torild på hver sin side av bordet. Tatt i Washington, DC, mars 1941.

Kopi: Nasjonalbiblioteket.



San Francisco 1945, stiftelsen av FN. Det møtte tilsammen 535 delegater og rådgivere. Fjorten av dem var kvinner. Åse Gruda Skard er nummer 5 fra venstre.

Kopi: Nasjonalbiblioteket.

Målfrid Grude Flekkøy

Lychesvingen 10

1337 Sandvika

Tlf 67 54 98 05

E-post flekkoey@online.no

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 42, nummer 12, 2005, side 1104-1107

TEKST

Målfrid Grude Flekkøy